

доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»,
кандидат історичних наук, доцент
mateleshko@yandex.ua

Вплив анексії Криму на безпеку держав Балтійсько-Чорноморського регіону

У Балтійсько-Чорноморському регіоні все більше зосереджуються геополітичні та гео економічні інтереси провідних світових та регіональних гравців. Останні два десятиліття тут відбувається стрімке розширення впливу США, ЄС та НАТО. Долучення до системи європейської безпеки країн Прибалтики, Польщі, Болгарії та Румунії, а також рішучі кроки до євроатлантичної інтеграції з боку Грузії, Молдови та України свідчать про формування певної вісі, спрямованої на стримування імперських амбіцій Росії. Остання, протидіючи американсько-європейському впливу, шляхом створення маріонеткових республік та «заморожених» конфліктів, формує своєрідну антивісь, що складається з Придністров'я, Абхазії, Південної Осетії, ЛНР, ДНР, а також анексованого Криму.

Сьогодні Балтійсько-Чорноморський регіон – це третина членів Євросоюзу, а також Туреччина, Молдова, Грузія та Україна, національна та регіональна безпека яких через агресивні дії Росії опиняється перед серйозною небезпекою. Одну з найбільших загроз для останніх несе анексія Криму, яка розширила сферу впливу РФ у Чорному морі та порушила баланс безпеки у Балтійсько-Чорноморському регіоні.

На думку деяких експертів, після загарбання Абхазії та Криму, РФ повернула собі вплив у Чорноморському регіоні, який був у неї за часів СРСР. Російська Федерація контролює величезну частину узбережжя Чорного моря, починаючи від гирла грузинської річки Інгури, що на кордоні невизнаної Абхазії – закінчуючи західним мисом Кримського півострова Тарханкут [6]. Хоча безпосередня зона контролю Росії тепер становить близько 40% (так само, як і Туреччини), вона отримала стратегічний контроль над усім Чорноморським регіоном, оскільки Крим розташований майже в центрі Азово-Чорноморського басейну.

Росія отримала необмежений контроль над військово-морською базою Чорноморського флоту в Севастополі, яка є найважливішим стратегічним об'єктом для переведення військових сил в зону Середземномор'я. Крім того, вона є єдиною в розпорядженні РФ, яка знаходиться в теплих водах і єдиним місцем на Чорному Морі, що не належить НАТО (якщо не брати до уваги Грузію) [4, с. 69].

Відділення Криму від України відкриває РФ поле для військово-політичних маневрів. З'являється можливість використання території півострова для розміщення стратегічної авіації, ракетних комплексів ближче до кордонів Румунії та Болгарії, у якості нового контраргументу в суперечці з США щодо розміщення системи ПРО у Європі [4, с. 69-70].

Росія отримує практично повний контроль над Азовським морем, де вона одноосібно контролює вхід в акваторію, а також Керченською протокою (через яку здійснювався експорт-імпорт продукції України з портів Азовського басейну).

Головною геополітичною втратою для України наслідок анексії Криму є суттєве зменшення її впливу в Чорному морі, а також можлива втрата нею потенційної можливості бути одним із ключових регіональних гравців (зокрема, в рамках ОЧЕС та ГУАМ).

До анексії Україна юридично контролювала близько третини Чорноморського басейну, їй дісталася найбільш приваблива частина радянського спадку. Після березневих подій 2014 р. вона втрачає більше половини того, що у неї було. Україна закривається в двох обмежених басейнах (Одесько-Миколаївський і Азовський), причому останній повністю під контролем Росії, а перший не має особливого військово-стратегічного значення. Слід відмітити, що раніше Україна втратила і частину західної зони, де Румунія відібрала у неї околиці шельфової зони о. Зміїний. До цього слід додати зменшення чисельності ВМС України, руйнування системи їх базування, а також системи підготовки кадрів.

Як вважає А.Октисюк, у результаті анексії Криму, континентальна Україна знаходиться в глибокому «геополітичному мішку» [6] (небезпеку півдню країни несе Крим та Придністров'я, півночі – Білорусь, а сходу – проросійські сепаратисти).

Крім воєнної, виникає загроза для транспортної безпеки України. Остання втрачає ряд стратегічно важливих морських портів у Керчі, Феодосії, Ялті, Євпаторії та Севастополі, а також статус держави з найдовшою лінією чорноморського узбережжя [4, с. 69-70]. Також Україна втратила стратегічні підприємства, багаті родовища корисних копалин у надрах моря, котрі могли б диверсифікувати та посилити енергетичну незалежність країни від російських вуглеводнів. Зокрема, на думку аналітиків Національного інституту стратегічних досліджень, в перспективі чорноморський шельф міг давати до половини українського видобутку газу [16]. В цілому, за попередніми підрахунками, сума збитків України від окупації Росією Криму оцінюється в 1 трильйон 80 мільярдів гривень [13].

Своєрідною ціною приєднання Криму став стрімкий відхід України від колишньої лінії співпраці з Росією. Істотним наслідком анексії, на думку А.Соболева, стала переорієнтація нашої держави на нових геополітичних союзників у Європейському, Євроатлантичному, Азійсько-Тихоокеанському регіонах з остаточною відмовою від участі в СНД, Євразійському Економічному та Митному союзах [9, с. 21]. Однак, на думку деяких експертів, наявність військової бази ворожої країни в окупованому Криму служить одним з важелів стримування інтеграції України до НАТО [4, с. 69]. Розміщення іноземних контингентів третьої сторони на території країни-здобувача суперечить критеріям членства в Північноатлантичному альянсі. Крім того, Україні буде важко приєднатися до НАТО через наявність окупованої та невизнаної переважною більшістю країн світу території.

Кримський конфлікт посилює конфронтацію по осі Захід-РФ, яка визначається безпрецедентною втратою взаємної довіри та може призвести до нової «холодної війни». Різку оцінку агресивним діям Кремля дав на сторінках «Вашингтон Пост» Генрі Кіссінджер: «Путіну слід усвідомити, якими б не були його образи, що політика мілітаризму призведе до нової холодної війни» [19]. Градус протистояння підвищує і географічна приближеність конфлікту до Європи, до головних держав глобального розвитку. При цьому поглиблюється поляризація на євразійському континенті. Росія

мобілізує союзників у форматі регіональної інтеграції для геополітичного протистояння із Заходом [7, с. 19].

Як зазначає Р.Рукомеда, Кримська криза і подальша дестабілізація України зусиллями Росії створили унікальну ситуацію в енергетичному секторі Європи, внаслідок якої ЄС оголосив про перегляд своєї енергетичної стратегії та перехід до курсу на швидке скорочення газової залежності від РФ. Євросоюз робить ставку на нові проекти імпорту газу, з-поміж яких Південний газовий коридор є одним з основних. [8, с. 51] В цьому проекті зацікавлена як Україна, потенційна частка якої може становити до 5-10 млрд м³ газу за рік, так і Туреччина, яка внаслідок Кримської кризи отримала більше можливостей, щоб стати енергетичним центром для Європи та створити реальну конкуренцію Росії з питань постачань газу європейським споживачам [8, с. 51]. В таких умовах, за прогнозами українських експертів, можлива переорієнтація російського газового експорту на Схід, де розширення енергетичної співпраці з Китаєм сформує необхідні передумови для створення геополітичного союзу з цією країною у протистоянні із Західним світом [15, с. 35].

Однак, на думку деяких аналітиків, незважаючи на те, що Кримська криза згуртувала країни Заходу та підштовхнула їх лідерів до активізації співпраці з усіх напрямів, вони не прагнуть повернення часів «холодної війни» та абсолютної ізоляції РФ на міжнародній арені. На думку С.Шергіна, наміри та дії Заходу є раціональними й такими, що виключають будь-який серйозний конфлікт із Росією та тримають двері для дипломатії відкритими [14].

Росія реалізувала модель інспірування сепаратизму та гібридної війни, яка може бути використана нею й надалі по відношенню до інших країн. Так, зокрема, вважає 73% експертів, опитаних Центром Разумкова [7, с. 18]. «Кримський синдром» загрожує ланцюговою реакцією насамперед у зонах «дрімаючих» або «заморожених» конфліктів.

Не можна виключати, що Росія, користуючись досвідом дій в Україні, й надалі продовжуватиме політику «гібридного» захисту співвітчизників за кордоном. Так, 1 липня 2014 р. на нараді послів і постійних представників Росії В.Путін заявив: «...наша країна буде і надалі енергійно відстоювати права росіян, наших співвітчизників за кордоном, використовувати для цього весь арсенал наявних засобів: від політичних та економічних – до передбачених у міжнародному праві гуманітарних операцій, права на самооборону» [10]. Причому, під росіянами і російськомовними людьми останній має на увазі всіх, «які відчують себе частиною так званого широкого «русского мира», не обов'язково етнічні росіяни, але ті, хто вважають себе «русским человеком»» [10].

Жертвою Росії можуть стати ще кілька країн пострадянського простору, де проживає багато етнічних росіян. Доречно зазначити, що в Гагаузії (Молдова) відбувся референдум, на якому більшість жителів підтримали вступ до Митного союзу, а в квітні 2014 р. Верховна Рада Придністров'я звернулася до РФ з проханням визнати її незалежність [7, с. 18-19]. Особливо численні російські меншини Латвії, по відношенню до якої Путін неодноразово висловлював невдоволення ставленням до етнічних росіян.

Майже 80% експертів, опитаних Центром Разумкова, зійшлися на думці, що глобальна (ООН) та європейська (ОБСЄ) системи безпеки виявилися неспроможними адекватно та ефективно відреагувати на агресію РФ [7, с. 18]. Російсько-молдавсько-грузинсько-український конфлікти показали, що міжнародні організації, такі як ООН,

ЄС, РЄ, ПАРЄ, ОБСЄ втрачають свою ефективність, мобільність та оперативність. Війни в Грузії [17], а потім і в Україні піддали серйозному випробуванню не тільки регіональну безпеку, але і всю систему загальноєвропейської безпеки, показавши її недостатню ефективність. Значною мірою це пояснюють відсутністю системності в політиці безпеки ЄС і НАТО [22, с. 351], недостатнім урахуванням реалій, позицій, інтересів і бачень країн регіону [2]. Як з'ясувалося, «заморожені» конфлікти мають здатність миттєво переростати в гарячі, до чого ні ЄС, ні США, ні НАТО не були готові. Більше того, вони практично ніяк не реагували на зростаючу напруженість, нестабільність і загрозливі тенденції напередодні як російсько-грузинського, так і російсько-українського конфліктів 2008 та 2014 рр. На думку О.Воловича [2], все це свідчить про неадекватне сприйняття в Брюсселі та Вашингтоні процесів, що відбуваються в регіоні, а також про політичну кон'юнктуру та заангажованість при визначенні стратегічних пріоритетів.

Після анексії Криму та ескалації конфлікту на Сході України все частіше починають лунати заяви про створення Балтійсько-Чорноморського союзу, причому, як на рівні експертного середовища та громадських організацій, так і офіційних представників держав. Зокрема, у розмові для Польського агенства преси (Polska Agencja Prasowa) новообраний президент Анджей Дуда у переддень своєї інавгурації заявив: «Я обмірковую ідею створення партнерського блоку держав від Балтійського до Чорного та Адріатичного морів» [1]. У вересні-жовтні 2015 р. Президент Хорватії Колінда Грабар-Кітарович ініціювала Групу з Адріатично-Балто-Чорноморської співпраці, до якої увійшло 12 країн-членів ЄС: Австрія, Болгарія, Хорватія, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Словаччина, Словенія, Польща, Румунія [11]. Значення цього співробітництва для енергетичного забезпечення та військової безпеки регіону вона озвучила й під час засідання голів країн Вишеградської четвірки (Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини).

5 грудня 2014 р. у Києві представники правих націоналістичних партій України, Грузії, Білорусі, Латвії та Литви (Конгрес українських націоналістів, Народний рух України, Білоруська партія свободи, «Європейські демократи Грузії», Литовський національний союз та ін.) створили громадсько-політичне об'єднання Альянс Балто-Чорноморських націй, завдання якого – боротьба з імперською політикою Росії, зміцнення контактів між державами Балтійсько-Чорноморського регіону для оновлення системи регіональної безпеки [12]. Також з ініціативи громадськості час від часу відбуваються спільні форуми, конференції, ідейні засади яких відбиті у Маніфесті Цивільного Корпусу «АЗОВ» про «створення Балто-Чорноморського Блоку як основи глобальної та регіональної системи безпеки – проти бездумної надії на Схід або Захід, яка призвела до окупації частини країни» [11].

На думку О.Маслака, ідея «Міжмор'я» зараз є очевидною альтернативою до зовнішньополітичних стратегій як Росії, так і Німеччини. Останні ґрунтуються на ідеях «не-суб'єктності» держав Балтійсько-Чорноморського регіону і можливості досягнення компромісів між світовими лідерами за рахунок їхніх інтересів («Нормандські зустрічі», «Мінські угоди» – показали основні риси такої стратегії) [5]. Ідея ж військово-політичної та економічної інтеграції країн, розташованих між Балтійським та Чорним

морями, ставить на порядок денний проблему перетворення їх на самостійних геополітичних та гео економічних гравців.

Незважаючи на привабливість такого проекту, його створення зіштовхнеться з низкою об'єктивних перешкод. Головна серед них – більшість країн потенційного союзу вже входять до складу потужних геополітичних інституцій – ЄС та НАТО, тоді як Україна, Молдова та Грузія знаходяться тільки на шляху до інтеграції в євроатлантичні структури (європейське ж майбутнє Білорусі взагалі виглядає на сьогодні примарним). Ні Європейському Союзу, ні тим більше Росії третя сила в Європі не потрібна, тому вони всіма силами будуть стримувати такі перспективи. Крім того, правлячі політичні еліти самих держав Міжмор'я наразі не готові до таких радикальних змін своєї зовнішньої політики. До цього слід додати історичні та територіальні суперечки між країнами регіону, а також амбіційні прагнення окремих держав до гегемонії в рамках можливого геополітичного блоку.

Отже, анексія Криму несе істотні загрози як системі європейської безпеки в цілому, так і безпосередньо державам Балтійсько-Чорноморського регіону, які межують з експансіоністською Росією. Втрата території, яка має важливе геополітичне та гео економічне значення для зміцнення національної безпеки, остаточно послабила позиції України в Чорноморському регіоні. Натомість зростання воєнно-політичного впливу РФ у Чорному морі, крім України, також становить потенційну небезпеку в першу чергу таким державам, як Румунія, Болгарія, Туреччина та Грузія. Крім того, прецедент «захисту» російськомовного населення може бути реалізований (в тій чи іншій формі), зокрема, в Прибалтиці, де в будь-який момент можлива активізація сепаратистських рухів. Такий же сценарій в разі потреби РФ може використати і проти Білорусі. Ефективним стримувальним чинником, як російської експансії, так і євроатлантичного домінування, може стати Балтійсько-Чорноморський союз, однак його створення наразі неможливе через низку об'єктивних факторів.

1. Анджей Дуда виступає за створення блоку держав від Балтійського до Чорного моря [Електронний ресурс] // Польське радіо. – Режим доступу: <http://www.polradio.pl/5/38/Artykul/216158>

2. Волович А. Военно-политическая активность США и НАТО в Черноморско-Каспийском регионе после августа 2008 года [Електронний ресурс] / Алексей Волович. – Режим доступу: http://www.navy.ru/nowadays/concept/opposite/caspian_activities.htm

3. Эксперты назвали 20 пунктов, что выиграла и что потеряла РФ от присоединения Крыма [Електронний ресурс] // Биржевой лидер. – Режим доступу: <http://www.profi-forex.org/novosti-rossii/entry1008211574.html>

4. Жиров Г.Б. Анексія Криму, причини та наслідки / Жиров Г.Б. // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. – Вип. 45. – С. 68-72.

5. Маслак О. Балто-Чорноморське Міжмор'я: між проектом та реальністю [Електронний ресурс] / Олександр Маслак. – Режим доступу: <http://okara.org/2015/08/balto-chornomorja-kapkan-rossii-germanii/>

6. Октисюк А. Анексія Криму – геополітична втрата України [Електронний ресурс] / Анатолій Октисюк. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2014/06/4/7027774/>
7. Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій (аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2014. – № 5-6. – С. 2-39.
8. Рукомеда Р.М. Вплив Кримської кризи на енергетичну безпеку Чорноморсько-Каспійського регіону / Рукомеда Роман Миколайович // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 3 (32). – С. 46-51.
9. Соболев А.А. Нова зовнішня політика Кремля на українському напрямку / Соболев Андрій Аркадійович // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 3 (32). – С. 14-22.
10. Совецание послов и постоянных представителей России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/46131>
11. У Києві відбувся Балто-Чорноморський форум [Електронний ресурс] // AZOV.PRESS. – Режим доступу: <http://azov.press/ukr/v-kieve-sostoyalsya-balto-chnomorskiy-forum>
12. У Києві створили Альянс Балто-Чорноморських націй для боротьби з агресією Росії [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26727502.html>
13. Україна оцінює збитки від окупації Росією Криму в 1 трлн 80 млрд гривень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.ua/finance/1023193-ukrajina-otsinyue-zbitki-vid-okupatsiji-rosieyu-krimu-v-1-trln-80-mlrd-griven.html>
14. Шергін С. Чорноморський регіон: конфронтація чи діалог? [Електронний ресурс] / Сергій Шергін // UA Foreign Affairs. Зовнішні Справи. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/en/expert-opinion/view/article/chornomorskii-region-konfrontacija-chi-dialog/>
15. Щербина В.П. Геоенергетичні аспекти україно-російського конфлікту / Щербина Валерій Петрович, Щербина Ірина Володимирівна // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 3 (32). – С. 31-36.
16. «Щодо системних наслідків тимчасової окупації Криму в економічній сфері». Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1535/>
17. Antonenko O. Towards a comprehensive regional security framework in the Black Sea region after the Russia–Georgia war / O.Antonenko // Southeast European and Black Sea Studies. – September 2009. – Vol. 9. – No. 3. – P. 259-269.
18. Dibb P. The Geopolitical Implications of Russia's Invasion of Ukraine [Електронний ресурс] / Paul Dibb. – Режим доступу: <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?lang=en&id=182189>
19. Henry Kissinger: To settle the Ukraine crisis, start at the end [Електронний ресурс] // The Washington Post. – 2014. – March 5. – Режим доступу: https://www.washingtonpost.com/opinions/henry-kissinger-to-settle-the-ukraine-crisis-start-at-the-end/2014/03/05/46dad868-a496-11e3-8466-d34c451760b9_story.html

20. Kraemer R. Geopolitical Implications of the Ukraine Crisis / Richard Kraemer, Maia Otarashvili [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fpri.org/articles/2014/04/geopolitical-implications-ukraine-crisis>
21. Mark C. The geopolitics of Russia's annexation of Crimea: narratives, identity, silences, and energy [Электронный ресурс] / Cross Mark. – Режим доступа: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15387216.2014.985241>
22. Özdamar Ö. Security and military balance in the Black Sea region / Ö.Özdamar // Southeast European and Black Sea Studies. – 2010. – No 3. – P. 341-359.

Summary

Yuriy Mateleshko

The influence of the annexation of Crimea on the security of the Baltic-Black Sea region

The annexation of Crimea is a threat to European security system, and directly to the States of the Baltic-Black Sea region. The loss of territory, which is of great geopolitical importance, eventually weakened the position of Ukraine in the Black Sea region. The growth of Russian military and political influence in the Black Sea is also a potential danger in such countries as Romania, Bulgaria, Turkey and Georgia. Precedent «protection» of the Russian-speaking population may be implemented in the Baltic States, where possible intensification of separatist movements. An effective deterrent factor of Russian expansion could become the Baltic-Black Sea Union, but its creation is now impossible for objective reasons.

Key words: Baltic-Black Sea region, Crimea, annexation, international security, geopolitics.